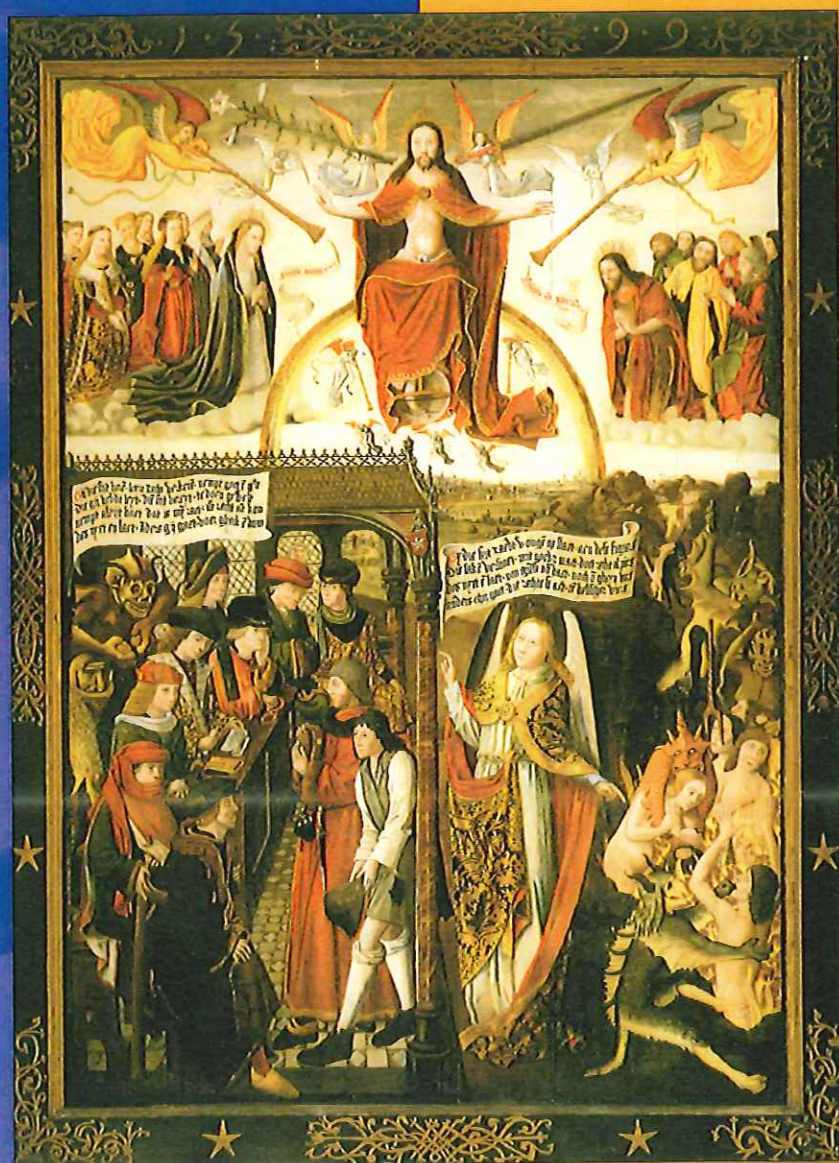


LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

DE MAASGOUW

Tijdschrift voor *Limburgse geschiedenis en oudheidkunde*

JAARGANG 128 | 2009 | 2 |



LGOG



Het Maastrichtse Gerechtigheidsstafereel

FRANS ROEBROEKS

'Wie een eerste stap zet om een schepenambt te kopen, zet een stap naar de hel. Op tien schepenen is er misschien één die rechtvaardig is. Is het dan vanwege de rechtvaardigheid dat zovelen het willen worden? Oh neen, veeleer vanwege het profijt dat zij eruit halen. Van welke glans het schepenambt ook omringd moge zijn, beter is het schapen te hoeden dan schepenen te worden.'

Het vijftiende-eeuwse Maastrichtse gerechtigheidsstafereel.

JAN VAN BOENDALE (1279-1351)¹



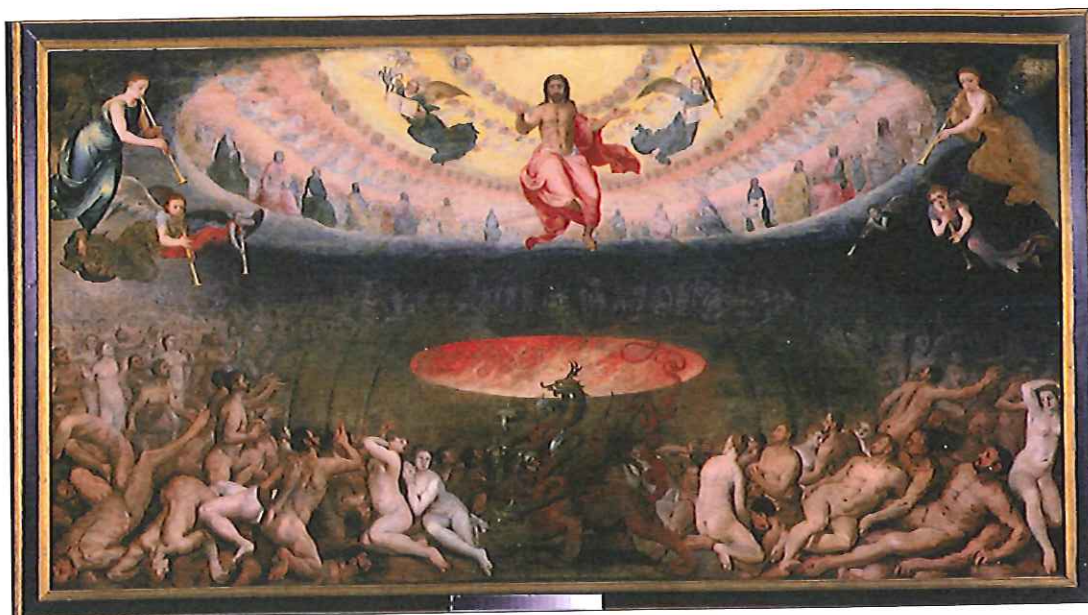
In de antichambre van de oude raadszaal van het Maastrichtse stadhuis hangt een paneel, voorstellende een vermaning aan de daarop afgebeelde rechters om goed recht te spreken. Een probleem sinds jaar en dag vormt de datering van het schilderij. De typisch vijftiende-eeuwse voorstelling is gevat in een brede zwarte lijst met daarop zes gouden sterren en het jaartal 1599. Om deze tegenstrijdigheden met elkaar in overeenstemming te brengen werd een verklaring gezocht in een fout bij de restauratie van de lijst, waarbij het 'oorspronkelijke' jaartal '1477' of '1499' zou zijn gewijzigd in 1599.² In deze bijdrage worden de bekende feiten omtrent het schilderij op een rijtje gezet. In combinatie met literatuuronderzoek naar de Bourgondische heerschappij in onze streken, heeft zulks geleid tot een reconstructie van de lotgevallen van het Maastrichtse *Laatste Oordeel*.

Het Laatste Oordeel als vermaning

Een gerechtigheidsstafereel is een uitbeelding van een episode uit de bijbel of de klassieke geschiedenis, waarin gerechtigheid geschiedt. Dat wil zeggen, er wordt een rechtvaardig en eerlijk vonnis geveld, gebaseerd op wijsheid en juridisch inzicht. Het doel van een dergelijke afbeelding was om de rechtsprekenden aan te sporen tot een faire procesgang en eerlijke rechtspraak. Het waarschuwt tegen omkoping, een ongelijke behandeling van arm en rijk en het afleggen van valse getuigenissen.

Al in de late middeleeuwen blijkt het verschijnsel gerechtigheidsstafereel, en dan

H. Goltzius, *Het Laatste Oordeel*, olieverf op paneel, 1557 (Limburgs Museum, collectie Goltziusmuseum)



met name het *Laatste Oordeel* zeer populair te zijn, getuige de grote verspreiding in West-Europa. De boodschap die de aanschouwer van een dergelijke afbeelding, van dit 'Vonnis der Vonnissen' over alle mensen aan het einde der tijden, meekreeg, was glashelder: leugenaars, meenedigen en corrupte lieden wacht enkel hel en verdoemenis.³

Beschrijving van het werk⁴

Het Maastrichtse schilderij - 188 centimeter hoog en 135 centimeter breed - is onder te verdelen in drie afzonderlijke voorstellingen. De bovenhelft geeft een beeld van het *Laatste Oordeel*. In het midden zetelt de rechtsprekende Christus op een regenboog, de voeten steunend op de wereldbol. Engelen dragen een lelietak en een zwaard, zoals beschreven in het laatste boek van de bijbel, de Openbaring (Apocalyps) van Johannes. Aan weerszijden van de opperste rechter zitten gelovigen in aanbidding neergeknield. Links zeven vrouwen aangevoerd door Maria, rechts zeven mannen onder geleide van Johannes de Doper. Boven elke groep zweeft een engel die met bazuingeschal de doden opwekt. Uit de linkerbazuin hangt een banderol met het opschrift: *Surgite mortui* (Sta op, doden). De banderol van het rechter instrument bevat de tekst: *Venite ad Judicium* (Komt naar het Oordeel).

De benedenhelft van het schilderij bestaat uit twee gedeelten. Het linkerdeel geeft, in contrast met de erboven weergegeven goddelijke rechtspraak, een beeld van de aardse justitie. De schilder gunt ons een kijkje in een laatgotisch rechtsgebouw. Boven het kapiteel van de zuil die de twee voorstellingen scheidt, is een beeld van de Maastrichtse stedenmaagd met stadswapen aangebracht, dat ook nog een keer in het rechtse glas-in-loodraam staat afgebeeld. Binnen het gebouw vindt een zitting van de

schepensbank plaats. Achter en naast een lange tafel zitten de zeven schepenen, de stadsbode staat achter hen. Voor de tafel staan de procespartijen: een rijkwaard en een arme sloeber. De eerste houdt zijn bonten hoofddekseel in de hand. Hij is gekleed in een lang rood gewaad en draagt aan zijn gordel een geborduurd geldbuidel en een rijk versierde dolk. Het zelfbewustzijn van deze in weelderige dracht gestoken man of patriciër steekt scherp af tegen de deemoedige houding van de armoedzaaier in hemdsmouwen. Achter de schepenen staat de duivel met rinkelende goudstukken die probeert de rechters over te halen vooral zodanig te oordelen dat ze er zelf beter van worden. Een banderol vermeldt hetgeen hij ze influistert:

Gij die sijt heren - leert recht verkeren - nempt goet en geld
Die gij hebd leyt - dien sijt bereyt - te doen gewelt
Nempt altijt baet - dat is myn raet - ist recht of krom
Des nyet en laet - anders gij gaet - voer gheck en dom

Het rechterdeel van de benedenhelft wordt voor een groot gedeelte ingenomen door een engel, die in de richting van de rechters kijkt. Terwijl hij met de linkerhand wijst naar een voorstelling van de hel, waarin demonen de ongelukkige verdoemden in het vuur trekken en martelen, waarschuwt hij de rechters met de volgende, op een banderol boven zijn hoofd geplaatste woorden vooral eerlijk en niet corrupt te vonnissen:

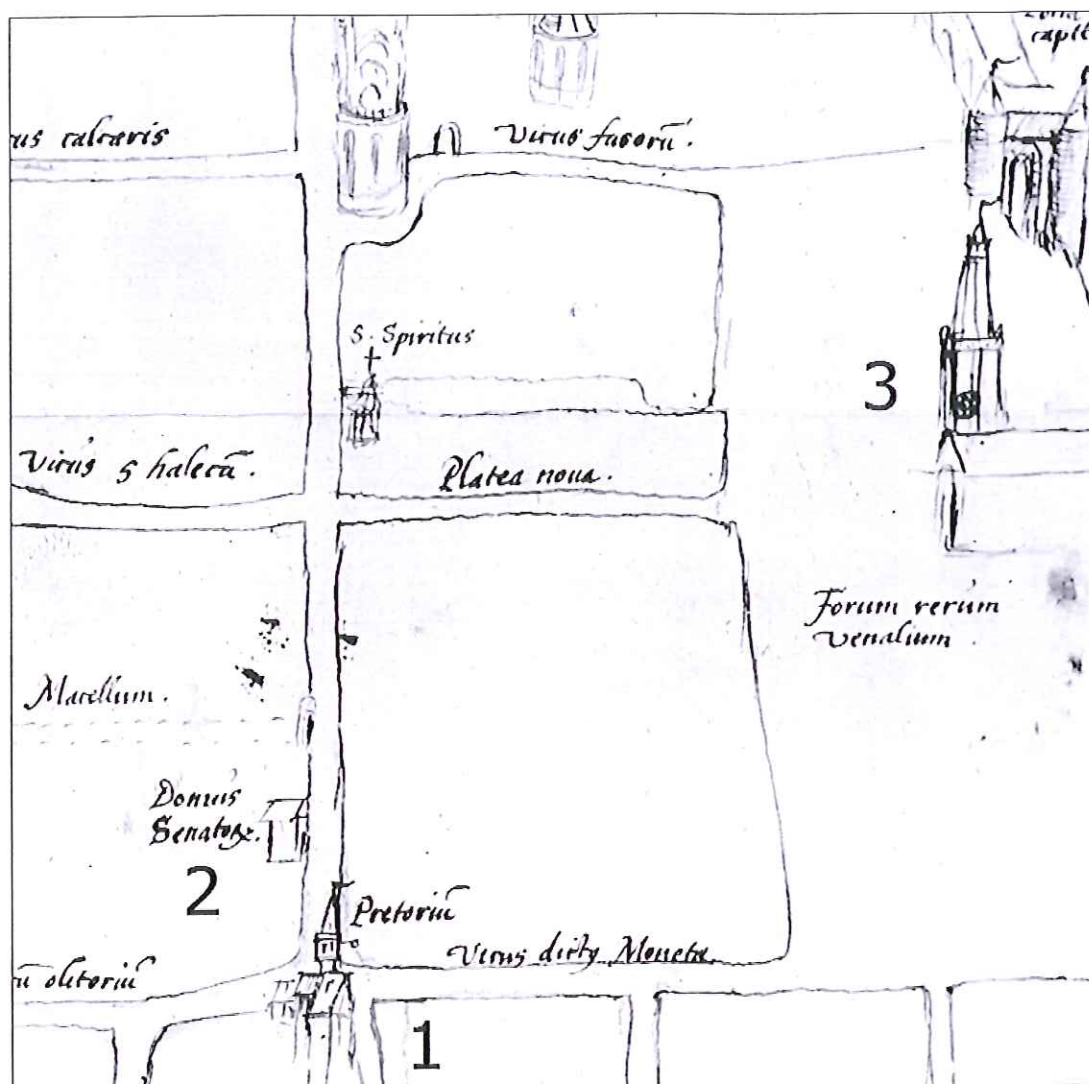
Gy die sijt raedt - u ougen op slaet - aen dese figure
Die saken verstaet - mit goeder maet - doet recht al pure

De onderkomens van de Maastrichtse stedelijke instellingen, afgebeeld op de oudste stadsplattegrond van Simon de Bellomonte uit 1587 (Bibliothèque National, Parijs).

1 = het Dinghuis

2 = de Lanscroon

3 = Markthal met belfort.



Des nyet en laet - om gunst of haet - noch om gheijn hure
Anders Ghij gaet - die rechte st[r]aet - ten helsscher vure⁵

Dat het gerechtigheidstafereel voor een Maastrichtse instelling zal zijn vervaardigd, is wel duidelijk door de opname van het stadswapen in de afbeelding. Bovendien is tussen de heuvels en het dak van de rechtszaal een zicht op Maastricht vanuit het zuidwesten afgebeeld. Dit is de oudst bekende afbeelding van de stad, waarvan de historisch-topografische waarde echter door latere restauraties en aanvullingen c.q. wijzigingen fors is verminderd. Dat het stadsgezicht is bijgewerkt blijkt wel uit het feit dat ook de pas in 1556 gebouwde middentoren van de Sint-Servaaskerk staat afgebeeld.⁶

Restauraties

Één, maar waarschijnlijk meerdere ongelukkige 'restauraties' hebben de topografische waarde van het schilderij aanzienlijk aangetast. In een artikel uit 1881 wijst Victor de

Stuers al op deze misstap: 'Wie de schilder is, valt moeilijk te zeggen, vooral nu bij een onhandige restauratie, waarschijnlijk voor 25 jaar ondernomen, het stuk op vele plaatsen sterk overschilderd en bedorven is'.⁷ Daarmee plaatst hij de opknopbeurt van het schilderij in de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Dat De Stuers' informatie bijna op het jaar af correct is, blijkt uit het gemeentelijk jaarverslag uit 1857: 'In het raadhuis zelf worden vele voorzieningen gevorderd, ter conservatie en herstel, zoo van den oorspronkelijken stijl, als van de kostbare schilderwerken en behangsels: met de uitvoering ook hiervan is een aanvang gemaakt, in de vergaderzaal van Burgemeester en Wethouders'.⁸ Uit verder onderzoek in de jaarverslagen is gebleken dat tussen 1857 en 1865 een grootschalige restauratie van zowel het gebouw als van het interieur heeft plaatsgevonden. Er kwam een nieuw leistenen dak, de vier schoorstenen werden verwijderd, er werden nieuwe hardstenen trappen en vloeren aangelegd en werd de toren voorzien van een nieuw uurwerk. Uit de beschrijving van de toen uitgevoerde bouwwerkzaamheden zou

Het Dinghuis aan de Kleine Staat, gebouwd tussen 1473 en 1485
(Foto RHCL)



men haast concluderen dat het stadhuis tijdens en direct na de bouw in de zeventiende eeuw nooit fatsoenlijk is afgewerkt. En dat vermoeden wordt nog versterkt als we in het gemeentelijk jaarverslag van 1860 lezen dat men in dat jaar begonnen is met 'het maken van, *sedert den bouw*, nog altoos ontbrekende zolders'. Binnen worden plafonds en schilderijen hersteld, nieuw meubilair aangeschaft, wordt het stucwerk onder handen genomen, evenals de wandtapijten, het goudleerbehang en de schilderijen.

Wie is nu verantwoordelijk voor de 'onhandige restauratie' van het gerechtigheidsstafereel, zoals De Stuers het nogal verbloemd heeft verwoord? Gezien het bovenstaande zou onderzoek in de bijlagen van de gemeenterekningen van Maastricht een antwoord op die vraag kunnen opleveren: In november 1858 wordt een factuur ingediend voor een bedrag van 37 gulden en 71 cent wegens de volgende, in augustus en november uitgevoerde werkzaamheden: 'gerestaureerd en vernist een schildrei van de burgemeesterskamer; gezuiverd en vernist een idem op paneel; gezuiverd, gerestaureerd

en gevernisd een schildrei der prinsenkamer'. De indiener van de factuur was de onvolprezen Maastrichtse schilder Alexander Schaepkens.⁹ Hij is dus waarschijnlijk verantwoordelijk voor de restauratie van het paneel.

Zo'n honderd jaar later, in 1952, vond er een échte restauratie plaats. Het restauratieatelier van het Rijksmuseum te Amsterdam heeft daarbij, volgens Minis, de in latere tijden aan-gebrachte overschilderingen verwijderd, waarna de vrijgekomen originele verflaag werd hersteld. Ook zijn toen de planken van het paneel vast-gezet op een nieuwe houten drager.¹⁰

De verblijfplaatsen van het paneel

Het gerechtigheidsstafereel hangt sinds men-senheugenis in het stadhuis op de Markt te Maastricht. Toen de magistraat in 1655 tot de bouw van het stadhuis besloot, waren de stel-delijke instellingen in verschillende gebouwen gehuisvest. De beide hooggerechten zetelden in het Dinghuis aan de Kleine Staat, terwijl voor de indivieze raad en het laaggerecht de huizen 'In de Lanscroom' en 'de Libaart' aan de Grote Staat als onderkomen dienden. In de lakenhal op de Grote Markt waren onder andere de stel-delijke accijnskantoren en een waag onderge-bracht.¹¹ Het in classicistische stijl te bouwen nieuwe stadhuis, een ontwerp van Pieter Post, moest deze verspreid ondergebrachte instel-lingen onder één dak brengen. In 1659 werd de eerste steen gelegd. Maar de bouw verliep niet al te voortvarend, hetgeen vooral te wij-ten was aan de stagnerende geldstroom van-uit Den Haag. Toen op 7 juli 1664 de eerste raadsvergadering in het nieuwe gebouw werd gehouden, moesten de raadsverwanten zich als het ware een weg zoeken tussen de steigers door. Eind 1666 werd pas een begin gemaakt met het bouwen van de galerij; eerst op 4 juli 1667 werd besloten 'de stadssecretariën ten spoedighsten op te maken'; in 1676 was men nog bezig met de inrichting van de gevangenis-ten onder het stadhuis, terwijl de toren pas in 1684(!) werd aanbesteed. Met het plaatsen van een vergulde windwijzer op de torenhelm in 1685 was de bouw, na 26 jaar, eindelijk klaar.¹²

We mogen ervan uitgaan dat samen met de raad ook de beide hooggerechten rond 1665 hun zetel hebben overgebracht naar het in aanbouw zijnde stadhuis. Aangezien het gerechtigheidsstafereel uit de vijftiende eeuw dateert zal het vóór 1665 op een van de ande-re locaties, i.c. het Dinghuis of de Lanscroom hebben gehangen.

Het Dinghuis

In 1377 is er voor de eerste keer sprake van een Maastrichts 'dinghuis' of gerechtsgebouw. Dat was ondergebracht in het woonhuis van

de schepenfamilie De Mayo of De Meye op de hoek van de Jodenstraat en de Kleine Staat. Rond 1470 moet het gebouw erg onderkomen zijn geraakt, want enkele jaren later werd het gesloopt en verrees op die plek een nieuw gebouw, het huidige Dinghuis.¹³ De bouw van dit nieuwe onderkomen van de hooggerechten wordt vermeld door de Maastrichtse huma-nist Matthaëus Herbenus in zijn stadskroniek *De Trajecto Instaurato* uit 1485: 'Ook het Dinghuis is in de laatste twaalf jaren vanaf de grondvesten opgebouwd'. Dat betekent dat in 1473 een begin werd gemaakt met de bouw en dat die ten tijde van de totstandkoming van Herbenus' geschrift waarschijnlijk net was afgerond.¹⁴

Een eeuw later, aan het einde van de zestiende eeuw werd door de schepenen veel-vuldig geklaagd over het tekort aan ruimte in het Dinghuis en herhaaldelijk werd het stadsbestuur, de indivieze raad, verzocht daar iets aan te doen. Op maandag 25 mei 1598 vergaderde de raad in De Lanscroom. Het raadsverdrag van die bijeenkomst vermeldt onder andere: 'Alzoe dye van den hoogenge-richte, om dye cleynicheyt van hunne schepe-camer, ende dye beter t'accomoderen, om dye daegelycx vorschreven camere des te bequa-mer ende secretelycker te kunnen gebruycken, hebben geconcipteert dat men den trap daer men van onder den denghuyse opcomt, zoude voertstellen tot aen den anderen naesten balck, om dat gemaect zijnde te maecken een vertreck vier off vijff voeten overspringende inder Joe-destraete. Dat men zulcx van stadsweghen te werck zal stellen ende doen effectueren'.¹⁵ De ruimte waar de zittingen plaatsvonden, gelegen op de eerste verdieping, werd dus op kosten van de stad vergroot, onder meer door een uitbouw van ruim een meter boven de Joden-straat. Verder kwam er een kamer waarin het gerecht zich voor het bepalen van zijn vonnis-sen kon terugtrekken. Ook werden de trap-pen vernieuwd en werd een nieuwe zoldering gemaakt voor de cellen van de gevangenen, die op de bovenste verdieping verbleven. Al deze wijzigingen vonden plaats in het jaar...1599, het jaartal dat ook op de lijst van het *Laatste Oordeel* staat vermeld!¹⁶ Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat het schilderij in het kader van deze verbouwing een nieuwe lijst heeft gekregen. Wellicht is toen ook de uit 1556 daterende middentoren van de Sint-Servaaskerk aan het schilderij toegevoegd. Een andere mogelijkheid is dat het paneel een onderdeel van een houten lambrisering vormde, die bij het uitbreken van de muur aan de zijde van de Jodenstraat is gesloopt, waarna het paneel werd ingelijst. Het jaartal 1599 op de lijst is dan geen fout van latere restaurato-ren, maar het markeert en dateert een grote

Guy de Brimeu - de machtigste man in het Maasland¹⁹

Guy de Brimeu, heer van Humbercourt (circa 1434-1477), Picardiër van geboorte, was een van de machtigste luitenants van Karel de Stoute, de laatste Bourgondische hertog uit het huis Valois. Als *gentilhomme* of speelkameraad van de jonge Karel groeide Guy op aan het hof van diens vader, hertog Filips de Goede. Humbercourt zou zijn leven lang in trouwe dienst blijven van Karel, die, lang voordat hij in 1467 zijn vader als hertog van Bourgondië zou opvolgen, er als graaf van Charolais een uitgebreide hofhouding op na hield. Karels vertrouwen in De Brimeu was groot en van zijn kant bleef Humbercourt gedurende zijn hele leven onvoorwaardelijk loyaal aan zijn heer.²⁰

Humbercourts carrière als staatsman en militair begon in het prinsbisdom Luik, een gewest sinds 1465 onder 'toezicht en bescherming', maar dat in feite onder curatele stond van de Bourgondische hertog. Diens neef Lodewijk van Bourbon werd er als prinsbisshop gedooft zolang hij maar de Bourgondische belangen bleef behartigen.²¹ In september 1466 werd De Brimeu daar benoemd als stadhouder van de hertog in diens functie als voogd van het prinsbisdom. In 1468, na de zoveelste opstand van Luik tegen de Bourgondische invloed, volgde Humbercourts benoeming tot luitenant en kapitein-generaal, belast met de leiding van de strafexpeditie tegen de opstandige stad.²²

De verwoesting van Luik

De aanval op de stad die plaatsvond op 30 oktober 1468, werd niet alleen gadeslagen door de verjaagde prinsbisshop, maar ook door Karel de Stoute. Voor deze gelegenheid had hij zijn grote vijand, koning Lodewijk XI van Frankrijk, met wie hij juist een vredesakkoord was overeengekomen, uitgenodigd om de exemplarische bestraffing van de opstandige stad bij te wonen. De vorsten zagen hoe Luik zonder grote tegenstand werd ingenomen. Drie dagen van moorden en plunderen volgden. Ondanks het hertogelijke verbod werden ook kerken en kloosters opengebrouwen en leeggeroofd.²³ Nadat het krijgsvolk op deze wijze zijn soldij had aangevuld, begon de systematische vernietiging van de stad. Op 3 november werden boodschappers naar Tienen en Maastricht gezonden: of er zoveel mogelijk timmerlieden en handwerkers naar Luik konden komen om daar de rond kerken en kloosters gelegen huizen te slopen, zodat de godshuizen geen vlam zouden vatten als de vuren in de stad zouden worden ontstoken. Speciaal voor de organisatie en uitvoering van de brand-schatting werd een groep Limburgers onder




*Messire Guy de Brimeu seigneur de Humbercourt
conte de megnem.*

Guy de Brimeu, heer van Humbercourt afgebeeld als Ridder van de Orde van het Gulden Vlies (Koninklijke Bibliotheek Den Haag, handschrift 76 E 10, fol. 75v.).

verbouwing van het Maastrichtse gerechtsgebouw.¹⁷ Dat betekent dan dat het paneel een plaats heeft gehad in het Dinghuis, en niet afkomstig is uit De Lantscroon, zetel van de individuele raad en laaggerecht.¹⁸ Gezien de datering van het schilderij zou het in het kader van de inrichting en/of ingebruikname van het nieuw gebouwde Dinghuis (rond 1480) kunnen zijn vervaardigd.

Maar er zijn nog oudere gegevens over een Maastrichts gerechtstafereel. Daarvoor moeten we terug naar de roerige jaren zeventig van de vijftiende eeuw, de tijd waarin de Bourgondische macht in de onze streken op haar hoogtepunt was. En al die macht was hier verzameld in één persoon.



leiding van Frederik van Wittem, kastelein en drossaard van Dalhem en erfmaarschalk van Limburg, aangewezen. Hij werd daarbij geassisteerd door zijn oom Diederik van Pallant, kastelein en drossaard van Valkenburg. De Limburgers, traditioneel slachtoffers van de veelvuldige Luikse plundertochten, kweten zich met verve van hun taak en namen op een ongekende wijze wraak. Gedurende zeven weken zouden ze elke ochtend branden stichten op steeds nieuwe plekken binnen Luik. De *Pont des Arches*, de stenen brug over de Maas, werd met veel genoegen door Maastrichtenaars gedeeltelijk gesloopt. Luikenaren die als gevangenen naar Maastricht waren afgevoerd, moesten zich vrijkopen om te voorkomen dat ze op gruwelijke wijze om het leven werden gebracht.²⁴ Eigendommen van opstandelingen werden in beslag genomen, enorme herstelbetalingen werden opgelegd, er kwamen nieuwe rechtbanken en een Bourgondisch garnizoen bezette de stad. Dit alles gebeurde onder leiding van Humbercourt, die erop toezag dat de weer op de troon herstelde prinsbisschop Lodewijk van Bourbon de status van Bourgondische marionet niet ontsteeg. Als plaatsvervangend voogd van het prinsbisdom was De Brimeu alleen verantwoordelijk verschuldigd aan Karel de Stoute. Die gaf hem alle ruimte.

Stadhouder van de Maaslanden

Het prinsbisdom Luik, en het daarmee verbonden graafschap Loon, was de eerste parel aan de keten van gebieden waar Humbercourt het voor het zeggen zou krijgen. In 1469 werd hij gouverneur-generaal van het graafschap Namen, drie jaar later gouverneur van het graafschap Marle in Picardië. Op 1 juni 1473 benoemde Karel de Stoute hem tot 'stadholder generael in synen hertoigdom van Lymborch, lande van Oevermaze, stad van Tricht ende honnen toebehoirten'.²⁵ Ook Gelre kwam in 1473, zij het niet *de jure*, maar dan toch zeker *de facto*, onder het beheer van Humbercourt, terwijl hij datzelfde jaar ook nog de leiding kreeg over het hertogdom Luxemburg.²⁶ Sinds 1473 was Humbercourt stadhouder van Karel de Stoute in al diens landen en gebieden gelegen in het stroomgebied van de Maas. Als plaatsvervangend voogd van het prinsbisdom Luik én als Brabantse stadhouder van Maastricht bekleedde hij een positie in de stad die vóór noch na hem ooit iemand verkreeg; hij vertegenwoordigde de twee Heren van de stad in z'n eentje!²⁷ Door zijn vele functies, ambten en door schenking van geconfisqueerde goederen van Luikse opstandelingen was De Brimeu een machtig en puissant rijk man geworden.²⁸ En die persoonlijke welvaart stak hij niet onder stoelen of banken. De uit een relatief eenvoudig adellijk milieu afkomstige

Picardiër wilde met de aankoop van gronden en heerlijkheden de sprong naar de rangen van de Nederlandse hofadel maken. Tussen 1470 en 1474 kocht hij, naast tal van huizen en landerijen, de heerlijkheden Yaucourt, Montigny, Wezemaal, Peer, Westerlo, Herstel en het graafschap Megen. Het jaarinkomen van Humbercourt wordt dan geschat op 23.000 ponden. De aankoop van het graafschap Megen leverde hem de grafelijke titel op, terwijl in 1473 zijn titulatuur werd uitgebreid met 'erfmaarschalk van Brabant', een titel verbonden aan het bezit van de heerlijkheid Wezemaal. Datzelfde jaar mocht hij zich op gezag van keizer Frederik III paltsgraaf noemen. Maar de mooiste beloning voor zijn trouw en inzet voor de Bourgondische zaak vormde ongetwijfeld zijn benoeming op 9 mei 1473 tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies. De Brimeu stond op het toppunt van zijn macht. Als drager én uitvoerder van de Bourgondische veroverings- en centralisatiepolitiek in de Maaslanden leek hij onaantastbaar.

De Raadkamer van de hertog van Bourgondië te Maastricht (1473-1477)

De grote omvang van de onder zijn beheer staande gebieden (Limburg, Landen van Overmaas, Maastricht en Gelre) bracht Humbercourt in 1473 in problemen. Het was voor hem onmogelijk al die territoria op een adequate wijze te besturen en te controleren. Er moest dus een instelling komen die als het ware een *trait d'union* ging vormen tussen Humbercourt en de talrijke gewestelijke en lokale bestuursinstellingen en rechtbanken. In andere Bourgondische landen bestond die instelling al, namelijk de hertogelijke raad of Raadkamer. Humbercourt verkreeg waarschijnlijk op 1 juli 1473 de volmacht van de hertog om een Raadkamer voor de onder zijn beheer staande gebieden op te richten.²⁹ En waar kon die beter gevestigd worden dan in Maastricht, de belangrijkste stad in het Midden-Maasgebied sinds de verwoesting van Luik in 1468? Opvallend is dat het rechterlijk ressort van de Raad niet samenvalt met het gebied waarover het administratief beheer werd gevoerd. Rechterlijk vormde de Raad de hoogste instantie voor Luik, Loon, de Landen van Overmaas en nog wat kleinere gebieden.³⁰ Als bestuurlijk centrum was de Raad echter ook bevoegd voor delen van Gelre, Namen en Bouillon. De Maastrichtse Raadkamer was een hertogelijk raad en een persoonlijke kanselarij voor Humbercourt ineen. De bijzondere status van de Raad wordt nog eens onderstreept door het feit dat deze haar besluiten niet uitvaardigde in de naam van de hertog, maar namens Humbercourt met wiens persoonlijk zegel de Raad haar besluiten ook bekrachtigde.

De zetel van de raad

Waar de nieuwe instelling, waarvan de eerste sporen al in september 1473 te traceren zijn, in de stad haar onderkomen vond, is bij gebrek aan bronnen, met name het ontbreken van de Maastrichtse raadsverdragen over de jaren 1473-1485, helaas niet bekend. Mogelijk was de raad gevestigd in het Sint-Servaasklooster, waar volgens de schrijver van *De Chronijk der Landen van Overmaas* - de uit Beek afkomstige priester Peter Treckpoel - vier hertogelijke commissarissen waren ondergebracht die hij als duivels, plundersaars van kerken en uitbuiters beschrijft.³¹ Duidelijk is wel dat de zetel van de hertogelijke raad, waarvan de installatie 'metter trompetten te veel plaetsen ghepubliceerd' werd, flink onderkomen was.³² De vloer van de vergaderzaal van zeven bij tien meter en van een daarbij gelegen kamer moest namelijk met '2200 voet' (700 strekkende meter) planken worden hersteld. Ook de schouwen en het hang- en sluitwerk werden gerepareerd of vervangen. In 1475 begon men met de aankleding van het interieur. Zoldering, deuren, banken en de trap werden verbeterd en verfraaid, de wanden bekleed met groen en rood laken.³³ Het pronkstuk vormde ongetwijfeld het nieuwe schilderij dat de raad voor de verfraaide zaal had laten maken. De rekening over het jaar 1475 meldt onder de maand april de volgende post: 'Aen eenen schilder geheyten Jan van Bruessel, wonende in de voirscreven stat van Tricht, voer eene ghemaelde taffel bij hem gemact om te behangene in den saele, daer men die gedingen van den voirs. Raide heldt, in welker taeffelen geschildert staet die remenbrancie ons lieffs heren Jhesu Cristi ende van sijnen utersten oerdel, is voer zijnen arbeyt bij ordinancien als boven betaelt geweest ende mitz den cop mit hem dair aff gemact, die somme van 30 lb (ponden)'.³⁴

De schilder Jan van Bru(e)ssel(t) komen we in de Maastrichtse bronnen meermalen tegen. Hij wordt in 1464, 1468 en 1472 benoemd tot gouverneur van het ambacht van de 'steynmetters', waartoe ook de schilders behoren. Een vermelding van zijn naam en beroep, 'Jan van Bruessel, meelre' treffen we aan op 18 september 1471. 'Meister Jan van Bruesselt' wordt in maart 1475 vermeld in een vonnis, waarbij een zekere Lysbeth in den Esel veroordeeld wordt tot het houden van een bedevaart naar 'Sint Joest op die zee', een bij Montreuil-sur-Mer in noordwest Frankrijk gelegen abdij. Zij kreeg deze boetedoening opgelegd 'om quouden worde wille', dus wegens kwaadsprekerij over Jan van Bruesselt.³⁵

Opvallend is een tegenstelling in de tekst van bovengenoemde rekening. Daar is sprake van 'eene gemaelde taffel', één schilderij

dus. Daarna wordt echter gesproken van 'taeffelen', gespecificeerd als een afbeelding van de 'Remenbrancie ons lieffs heren Jesu Cristi',³⁶ en een Laatste Oordeel. Dat het werkelijk gaat om twee schilderijen, blijkt aanstonds.

Het einde van de Bourgondische heerschappij

Op 5 januari 1477 raakte het leger van Karel de Stoute bij Nancy slaags met Lotharingse en Zwitserse troepen. Na de slag was de hertog verdwenen: was hij gevangen genomen, gewond geraakt of misschien wel gesneuveld? Uiteindelijk, na een zoektocht van twee dagen tussen de bevroren en verminkte lichamen van gesneuvelde strijders, werd het lijk van de 44-jarige hertog gevonden. Naakt, ontdaan van kleren en juwelen en met een door honden of wolven grotendeels weggevreten gezicht. Hij kon slechts worden geïdentificeerd aan de hand van zijn kapsel, zijn lange nagels en eerder opgelopen littekens.³⁷

Toen het nieuws van Karels dood medio januari Maastricht bereikte, besloten de Luikse schout, Thewalt van Royde, en de burgemeesters direct om de gehate Bourgondische raadsheren te arresteren en hun goederen in beslag te nemen. Humbercourt, die zich in Roermond bevond, werd door zijn raadsheren gewaarschuwd en vluchtte naar het Gentse hof van Maria van Bourgondië, Karels enige dochter.³⁸ Ook zijn raadsheren en hun gevolg wisten op het laatste moment te ontkomen. Alleen Benoit de Pardieu, rentmeester en griffier van de raad, lukte het niet Maastricht op tijd te verlaten.³⁹ Hij werd gevangen genomen en op beschuldiging van aantasting van de stadsprivileges ter dood veroordeeld. Op 8 oktober 1477 maakte de bijl van de Maastrichtse beul een einde aan zijn leven.⁴⁰

Toen de bijl viel voor De Pardieu, was zijn heer al een half jaar dood. In Gent was Humbercourt, na terugkeer van een missie naar de koning van Frankrijk, in maart 1477 door de stadsmilitie gevangen genomen. Na gruwelijke folteringen te hebben ondergaan hoorde hij het doodvonnis tegen zich uitspreken. Op Witte Donderdag (3 april) 1477 werd hij, door de vele folteringen niet meer in staat om te lopen, vastgebonden op een stoel naar het schavot gedragen en onthoofd.⁴¹

Een nieuwe bestemming voor het Laatste Oordeel

Direct nadat de Bourgondische raadsheren de stad waren ontvlucht, werden hun goederen geconfisqueerd en verdeeld. Een deel van het interieur van de raadszaal zou in handen zijn gekomen van de prinsbisschop van Luik, getuige de verklaring van Jacotijn⁴², de klerk van de vermoorde rentmeester van de Maastrichtse

domeinen, 'dat mijn here van Ludick na de doot van wijlen hertogen Karle al dese partijen, beyde de taeffele, dlaken ende anders...te hemwaerts (heeft) genomen ende metten lakene zijne lude gecleet'.⁴³ In de verklaring wordt gewag gemaakt van 'beyde de taeffele'. Dat betekent dus dat in de rekening van Jan van Brussel inderdaad sprake is van twee panelen, zoals we eerder al aangaven.

Dat de prinsbisschop persoonlijk deze zaken in Maastricht heeft opgehaald, lijkt zeer onwaarschijnlijk. Direct na ontvangst van de tijding van Karels dood, vluchtte hij, net als Humbercourt terecht doodsbenauwd voor de wraak van de Luikenaars, naar het Bourgondische hof in Gent. Daar zou hij bijna het hele jaar 1477 verblijven.⁴⁴ Het lijkt meer voor de hand te liggen dat de genoemde zaken uit de raadszaal aan de vertegenwoordiger van de prinsbisschop in Maastricht, te weten de Luikse schout, zijn overgedragen. Dan zou het gerechtigheidstaferel Maastricht niet hebben verlaten en mogelijk later een plek hebben gekregen in de zetel van de Maastrichtse hooggerichten, het Dinghuis, waaraan sedert 1473 werd gebouwd.

Slot

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat aan de vervaardiging van het Maastrichtse gerechtigheidstaferel twee gebeurtenissen ten grondslag kunnen liggen. Als eerste de inrichting van de Bourgondische hertogelijke raadkamer in 1475, waarvoor een schriftelijk bewijs in de vorm van een rekening en de naam van de schilder, Jan van Brussel, is overgeleverd. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat het schilderij is gemaakt bij gelegenheid van de ingebruikname van het Dinghuis als zetel van de beide hooggerichten enkele jaren daarna. De datering van het schilderij mag op deze gronden dan ook geplaatst worden tussen 1475 en 1480.

Nu de achtergrond, de datering en de geschiedenis van zowel het paneel als de lijst helder (lijken te) zijn, is wellicht de tijd aangebroken het schilderij zelf aan een onderzoek te onderwerpen. Zowel uit historisch als kunsthistorisch oogpunt is het Maastrichtse *Laatste Oordeel* een bijzonder exemplaar. Het staat immers bekend als een van de oudste voorstellingen van een geding in West-Europa.⁴⁵ Met de nieuwste methoden en technieken, zoals doorlichting met behulp van verschillende soorten straling, is het mogelijk om de eventueel nog aanwezige onderliggende lagen en ondertekeningen van het schilderij aan het licht te brengen. Bijzondere aandacht verdient daarbij het stadsgezicht. De belangrijkste vraag bij het onderzoek is dan ook, of zich onder de verfl(a)g(en) een ondertekening bevindt

die ons een meer werkelijkheidsgetrouw beeld geeft van Maastricht rond 1475 dan het schilderij thans doet.

Noten

Met dank aan Kees Schutgens voor zijn suggesties en commentaar tijdens de totstandkoming van deze bijdrage.

- 1 Citaat van Jan van Boendale (Tervuren 1279–1351 Antwerpen), afgedrukt bij: J.F. Verbruggen en R. Falter, *1302 Opstand in Vlaanderen* (Tielt 2002) 38. Van Boendale was ambtenaar in de stad Antwerpen, wetenschapper, schrijver en dichter en ontpopte zich later tot een gedreven leermeester en moralist. Hij schreef o.a. de *Brabantsche Yeesten* en *Der Leken Spieghel*.
- 2 Onder andere in: *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Provincie Limburg, Eerste stuk: de monumenten in de gemeente Maastricht, Eerste aflevering* (in het vervolg: MGKM) ('s-Gravenhage 1926-1953) 142: 'De breede zwarte lijst is versierd met de stadster, mauresken en het jaartal 1599, dat waarschijnlijk bij eene restauratie gelezen werd in plaats van 1499'; A. Minis en H. Wouters, *Het stadhuis van Maastricht* (Maastricht 1964) 24: 'Het schilderstuk, weergevend een "Vermaning om goed recht te spreken", dateert van 1499 en was op bestelling geleverd'; L. Minis, *Het stadhuis* (Maastricht 1980; Maastrichts Silhouet 4) 47: 'Boven de schoorsteen... hangt een paneel uit - zoals het jaartal op de originele lijst aangeeft - 1499'; L.L. Minis, 'Aen dese figure, doet recht al pure'. Gerechtigheidsstaferelen in het stadhuis van Maastricht', in: *Een seer magnifick Stadthuys. Tien studies over de bouw en inrichting van het stadhuis te Maastricht* (Delft 1985) 115: 'Dit jaartal (1599-FR) is bij een van de talrijke overschilderingen en restauraties die het paneel heeft ondergaan over het oorspronkelijke jaartal, dat op kunsthistorische en archivalische bronnen eerder op 1477 gesteld moet worden, aangebracht. De vijftiende-eeuwse schrijfwijze van 1477 maakt het lezen van dit jaartal als 1599 in latere tijden aannemelijk'; M. van Dijk, 'De geheimzinnige blinde rondboog in de Heerlense Schelmentoren', in: *Ontgonnen Verleden. Opstellen over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg aangeboden aan Louis Augustus bij gelegenheid van zijn vijftienvestigste verjaardag* (Maastricht 1996) 256: 'Het schilderij draagt het jaartal 1599, maar dit moet er tijdens een latere restauratie op geschilderd zijn... Overigens maakt de vijftiende-eeuwse, gotische schrijfwijze van 1477 op het paneel het lezen van dit jaartal als 1599 in latere tijden begrijpelijk'.
- 3 Van Dijk, 248-251.
- 4 De beschrijving is gebaseerd op: MGKM, 142-144; V. de Stuers, 'Schepenbank-schilderijen', in: *Nederlandse Kunstbode*, derde jaargang nr.3, 15 januari 1881, 17-20.; Van Dijk, 256-257.
- 5 In de laatste versregel is het woord 'staet' gewijzigd in 'straet', naar analogie van een tekst op een in 1534 door brand verwoest schilderij in het stadhuis van Breda. Zie daarvoor: Minis, 'Aen dese figure', 117-118. De versregel betekent vrij vertaald: 'Anders gaat u rechtstreeks naar de hel'.
- 6 Minis, 'Aen dese figure', 118.
- 7 De Stuers, 19.
- 8 *Uitvoerig en beredeneerd verslag van den toestand der gemeente Maastricht over het jaar 1857, ingevolgt art. 182 der wet van 29 junij 1851 (Sbl. No. 85), uitgebragt aan den gemeenteraad door burgemeester en wethouders* (Maastricht 1857) 69.
- 9 Regionaal Historisch Centrum Limburg Maastricht (RHCL), Archief Gemeentebestuur Maastricht II, inv. nr. 294, bijlage der rekening nr. 904. (hoofdstuk IV, afd. I, art. 1).
- 10 Minis, 'Aen dese figure', 118.
- 11 Koen Ottenheim, 'Het stadhuis van Pieter Post', in: *Een seer magnifick Stadthuys. Tien studies over de bouw en inrichting van het stadhuis te Maastricht* (Delft 1985) 35-36.
- 12 MGKM, 119-120.
- 13 W.A.A. Mes, *Het Dinghuis* (Maastricht 1986; Maastrichts Silhouet 21) 13.

- 14 M. Herbenus, *Over hersteld Maastricht (De Trajecto instaurato), vertaald naar het handschrift no. 200 van de Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht door M.G.M.A. van Heyst* (Roermond 1985) 35.
- 15 RHCL, Archief Indivieze Raad Maastricht, inv.nr. 63, fol. 85v-86r.
- 16 Mes, 21-22.
- 17 Victor de Stuers, die als eerste het schilderij onderzocht en beschreef, concludeerde al in 1881: '*Deze (sic) schilderij is gevat in eene lijst van eenigszins latere dagteekening. Zij is zwart geverfd en versierd met vergulde ornamenten en draagt de dagteekening van 1599, die blijkbaar alleen op de lijst en niet op het schilderstuk betrekking heeft*'. De Stuers, 20.
- 18 Zoals o.a. bij Minis, 'Aen dese figure', 114.
- 19 Het volgende is gebaseerd op: R. Vaughan, *Charles the Bold, the last Valois duke of Burgundy* (London 1973), vnl. 1-40, 253-255 en P. Harsin, *La principauté de Liège à la fin du règne de Louis de Bourbon et sous celui de Jean de Hornes 1477-1505* (Luik 1957) 31-55. Het leven van Guy de Brimeu is zeer gedetailleerd beschreven in een 800 pagina tellende dissertatie: W. Paravicini, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen* (Bonn 1975).
- 20 Voor de innige relatie tussen De Brimeu en Karel de Stoute, zie Paravicini, 533-536.
- 21 Na de Luikse nederlaag tegen de Bourgondische troepen bij Montenaken (29 augustus 1465) werd op 22 december 1465 het verdrag van Sint-Truiden gesloten. Daarbij erkenden de prinsbisschop en de Luikse staten de hertog van Bourgondië en zijn nakomelingen (als hertogen van Brabant) als 'gardiens et advouez souverains heritables des églises et edites cité, villes et pays de Liège et de Looz', Paravicini, 114.
- 22 De plundering en brandschatting van Luik zijn uitgebreid beschreven door Paravicini, 172-206, waaraan ook de onderstaande paragraaf is ontleend.
- 23 Op 26 december 1468 probeerde Karel de Stoute de geroofde kerkelijke goederen weer aan de rechtmatige eigenaars terug te laten bezorgen. Hij verordonneerde 'à tous ses officiers de justice de faire restituer aux églises, abbayes et monastères du pays de Liège, pour tous ceux qui les détiennent par pillage ou par achat, tous les biens des églises, à savoir reliques, croix, calices et autres joyaux d'or et d'argent, chandeliers, chappes, chasubles, livers, cloches etc., dérobés et emportés du sac et pillage de la cité', in: E. Fairon, *Régestes de la cité de Liège, tome IV, 1456-1482* (Luik 1939) 314-315.
- 24 Paravicini, 200, noot 435: 'Ende als der hertog alsoe XII of XIII daghen te Ludick gelegen hadde, doen braeck hy op ende toech nar Tricht ende syn volck, die vele burgers gevangen hadde, die sommige die doedden hon gevangen ende die sommige voerden se met hon ende wat gevanghen sy Tricht brachten, daer terstot egheyne vrienden nae een quamen (om hen vrij te kopen-FR), die worden alle daghen met groeten houpen in die Maese geworpen, dickwil met X oft XX aen eyn gebonden, dat jamerlic te sien was; en de allen daeghe soe worden van den selven gevanghen X, XII of XX uutgevoert ende worden voer die port aen boemen gehanghen'.
- 25 Paravicini, 260.
- 26 Voor Humbercourts beheer van het hertogdom Gelre na de verovering door Karel de Stoute, zie Paravicini, 330-367.
- 27 Paravicini, 374.
- 28 De volgende alinea is gebaseerd op Paravicini, 423-431.
- 29 Paravicini, 378-382. De stelling van Gorissen dat de oprichting van de Raad te maken had met de dood van de hertog van Lotharingen, de belangrijkste bondgenoot van Karel de Stoute (Gorissen, 19-21), wordt hierin duidelijk weerlegd. P. Gorissen, *De Raadkamer van de Hertog van Bourgondië te Maastricht (1473-1477)* (Louvain/Parijs 1959; Faculté de philosophie et lettres de l'Université Lovanium de Léopoldville 3)
- 30 Paravicini, 370-371.
- 31 Op deze mogelijkheid wordt gewezen door Harsin, 34, voetnoot 20. Voor de betreffende passages in de Kroniek zie: PSHAL 7 (1930) 49-52. Dat Humbercourt een speciale relatie had met het kapittel van Sint-Servaas blijkt wel uit het feit dat hij een enorm bedrag van 24.000 ponden, de bruidschat voor zijn oudste dochter, gedurende enkele jaren (vanaf 1471) bij het kapittel onderbracht (Paravicini, 401). Ook komt het kapittel voor in Humbercourts testament: 'A la quelle eglise de monseigneur Saint Sevais de Trect je leisse les terres et seignouries de Boucourt et Brugle que je tiengs en gagiere du conté de Horne, mon cousin, pour quatre mil Guillemins...' (Paravicini, 580).
- 32 Gorissen, 15.
- 33 Gorissen, 23-25. Het laken werd voor een som van ruim 36 ponden geleverd door Willem Do(e)lmans. Zie voor hem: J.H.M. Moers, *Dolmans. Genealogie en familiegeschiedenis* (Roermond 2003) 87-89
- 34 Gorissen, 232, onder de post: 'Ander uitgeven voer die camer van den voirs. Raide in den aprille int jaer LXXV'.
- 35 De vermeldingen zijn te vinden in: RHCL, Archief Indivieze Raad Maastricht, inv.nr. 92, resp. fol. 153v, 162r en 175v; RHCL, Archief Laaggerecht Maastricht, evac.nr. 4462 fol. 230v; RHCL, Archief Laaggerecht Maastricht, evac.nr. 4448, fol. 93v. Met dank aan de heren Jef Moers en Bèr Swaen voor het verstrekken van deze gegevens.
- 36 De 'remenbrancie' zou een kruisigingsscène betreffen, zie: Gorissen, 23-24.
- 37 Vaughan, 432.
- 38 Harsin, 37.
- 39 Benoit de Pardieu vervulde daarnaast nog de functie van rentmeester van de Maastrichtse en Overmase domeinen en was ontvanger van de buitengewone inkomsten (schatheffingen) te Luik. Zie Paravicini, 784.
- 40 Gorissen, 99-102 en Harsin, 37.
- 41 Zie daarvoor: K. Tilmans, *De Divisiechroniek van 1517. Uitgave van het Bourgondische-Habsburgse deel* (Amsterdam 2003) 310-314.
- 42 Bedoeld is Jacotin de Marchié, de klerk van Benoit du Pardieu. Zie Paravicini, 392.
- 43 Gorissen, 232.
- 44 Harsin, 37 en J. Lejeune, 'Het Prinsbisdom Luik 1390-1482', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 4 (Bussum 1980) 269-270.
- 45 Minis en Wouters, 24.